



## REYHANLI ÇERKESLERİNDE EVLİLİK

Dr. Öğr. Üye. Hüseyin Kürşat TÜRKAN\*

Ayşe ÇELİK KAN\*\*

### ÖZ

Her canlının çoğalarak neslini devam ettirmesi yaratılışının bir gereğidir. Canlıların en mükemmeli olan insan da bu gerekliliği evlilik yoluyla gerçekleştirmektedir. Evlilik, aile hayatının kurulmasına dair hayatta atılan en önemli adımlardan ve hayatın dönüm noktalarından biridir. Aile, toplumsal hayatın çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu çekirdeğin oluşması, evlenme olgusu ile meydana gelmektedir. Evlilik, insan ömründe “geçiş dönemleri” olarak bilinen doğumla başlayıp ölüme kadar devam eden süreçlerden biridir. Aile çatısını oluşturan evlenme biçimleri toplumun; değer yargılarına, sosyal ve ekonomik yapısına, kültürel değerlerine, milli kimliklerine göre farklılıklar göstermektedir.

Sosyo-kültürel değişimlerin sık görüldüğü Hatay ilinde tanışarak evliliğin yanı sıra gelenekselliğin ağır bastığı ilçe ve köylerinde farklı evlenme biçimlerine de rastlanılmaktadır. Söz konusu bu farklılık birçok etnik grubun harmanlanıp kendi etnik kimlik ve kültürlerini yaşatmaya çalışmasındandır. Bu etnik kültürlerden birisi de Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde yaşamlarını sürdüren Çerkeslerdir. Çerkesler de evlilik olgusu, evlilik öncesi hazırlıklar, düğün ve düğün sonrasında gerçekleştirilen kendi kültürlerine özgü gelenek üzerine kuruludur. Reyhanlı Çerkeslerinde kültürel kimliklerinin içerisinde diğerlerine göre daha geniş yelpazeye sahip olan evlilik geleneğinin devamlılığı söz konusu olduğunda ilk akla gelenlerdendir. Çerkeslerde evlilik kurumu, aile terbiyesi, “kaşenlik” ve akraba dışı evlilik son derece önemlidir.

Biz bu makalede, Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde ikamet eden Çerkes kollarından; “Şapsığ, Abzah, Ubih, Kabartay” hakkında bilgiler verdikten sonra Reyhanlı’da etnik bir gruptan biri olan Çerkeslerin “evlilik öncesi, evlilik anı, evlilik sonrası” durumlardaki olguları saha çalışması ve mülakat yöntemi kullanılarak kaynak kişilerden elde ettiğimiz verileri bilimsel bir metot ve teori bağlamında ele alıp inceleyeceğiz. Böylelikle Reyhanlı Çerkeslerinin kültürel bağlamdaki evlilik süreçlerinin kimlik kodları belirlenerek söz konusu uygulamaların ne derece devam ettirildiği ya da kaybedildiği tespit edilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Çerkes, Hatay/Reyhanlı, Evlilik, Kaşenlik, Thamade, Zexes.

### ABSTRACT

#### MARRIAGE IN REYHANLI FRAMES

It is a necessity for every living being to multiply and continue its generation. The human being, who is the most perfect of creatures, realizes this necessity through marriage. Marriage is one of the most important steps taken in the life of family life and one of the turning points of life. Family is the core of social life. The formation of this nucleus, with the phenomenon of marriage has occurred. Marriage is one of the processes that begin with the birth known as “transition periods” in human life and continue until death. The forms of marriage that constitute the family roof differ according to values of society, social and economic structure, cultural values, national identities. In Hatay, where socio-cultural changes are seen frequently, different forms of

\* Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, khturkan@gmail.com, Orcid ID:

\*\* Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, aysekancelik@gmail.com, Orcid ID:

marriage are observed in the districts and villages where tradition is prevalent in addition to marriage. The difference is that many ethnic groups try to blend in and live their own ethnic identity and culture. One of these ethnic cultures is the Circassians who lived in Reyhanli district of Hatay. Circassians are also based on the marriage phenomenon, pre-marital preparations, the tradition of their own culture after the wedding and after the wedding. In the Circassians of Reyhanlı, the marriage tradition, which has a wider range of cultural identities than the others, is one of the first to come to mind when it comes to continuity. Marriage institution in Circassians, family manners, "kinship" and non-relatives marriage is extremely important. In this article, after giving information about "Şapsığ, Abzah, Ubih, Kabartay" from the Circassian branches in Reyhanli district of Hatay, Circassians, one of the ethnic groups in Reyhanli, will be examined and analyzed in the context of a scientific method and theory of data obtained from the source using field study and interview method. Thus, the identity codes of the Reyhanli Circassians in the cultural context of the marriage process will be determined and the degree of continuity or loss of these practices will be determined.

**Keywords:** Circassian, Hatay/Reyhanlı, Marriage, Kasenlik, Thamade, Zexes.

### Giriş

Kafkasya geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış onları bünyesinde barındırmış engebeli ve coğrafi olarak büyük bir yüz ölçüme sahip yerdir. Farklı kültürlerin kesiştiği noktada yer alan Kafkasya, taşıdığı dilsel, dinsel ve kültürel özellikleriyle sosyo-kültürel anlamda farkındalık yaratmaktadır. Kafkasya kendine özgü karmaşık etnik yapısı ve zengin tarihi ile geçmiş kültürün izlerini taşıyan yerler arasındadır. Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahiptir. Tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olarak siyasal nüfuz alanına dönüşen pek çok kavmin kültürel mirasını günümüze taşıyan, birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden birisidir (Colarusso, 1991: 256). Kafkasya'nın demografik yapısı içinde bulunan Çerkesler sahip oldukları farklı dil ve yaşam biçimleriyle kültürel gelişmişliğe kaynak sağlamışlardır.

Tarihi süreç içerisinde birçok istilaya ve yıkıma şahit olan Çerkes halkı en büyük yıkımı 1864 yılında almıştır. Bu tarihten çok önce başlayan Rus baskısı ve zulmü söz konusu tarihte doruk noktasına ulaşmış ve Çerkesler bilmedikleri topraklara doğru zorunlu yolculuğa başlamıştır. Bu yolculukta onlara kapılarını açan Osmanlı ve Türk milleti bir nebze olsun yaralarını sarmaya çalışmıştır. Tarihte bu zorunlu göçe "*Büyük Çerkes Sürgünü*" denilmiştir. Sürgünün yaraları yüz yıl geçse de sarılamamıştır ki bunun sebebi her Çerkes vatandaşının yüreğinde o günlerin canlılığını koruyor olmasındandır. Sürgüne maruz kalan çoğu gözü yaşlı anne kundakta bebeğini bırakıp vatanını terk etmek zorunda kalmıştır. Kendilerine vatan diyebilecekleri yeni yer arayışında Anadolu'yu tercih eden Çerkesler kendi köylerini kurmaya çalışmışlardır. Bu yerlerden biri de Hatay'ın Reyhanlı ilçesidir. Rehhanlı'da "*Yeni Mahalle*" adındaki bölgeye yerleşen Çerkesler kendi etnik kimliklerini koruma ve devam ettirme konusunda Türkiye'deki diğer bölgelere yerleşen Çerkeslere nispeten daha tutucu olmuşlardır.

"Çerkes" kavramı, Kafkasya'da yaşamakta olan haklardan herhangi birisinin doğrudan adı değildir. Orada her halk, kendi tarihi adıyla yaşar ve adıyla bir cumhuriyete sahiptir. Çeçenler Çeçenistan'da, Abhazlar Abhazya'da, Osetler

Osetya'da, Adıgeler Adıgey'de, Dağıstanlılar Dağıstan'da yaşar. Ramazan Şeşen, Ebu Ubeyd el-Bekrî'den alıntıladiğı, "*Kafkas Dağlarında 72 kavim yaşar. Her biri ayrı dil konuşurlar.*" (Şeşen, 2017: 201) cümlesi de bunu kanıtlayacak mahiyettedir. "Çerkes" ismi, dar anlamda Kuzeybatı Kafkas kökenli "Adıge, Abaza, Ubıh" gruplarını, en dar anlamda ise sadece Adıge grubuna mensup boyları kapsamaktadır (KK1, KK6, KK27). Türk Dil Kurumu "Çerkes" kelimesini iki anlamda açıklamaktadır. Bunlardan birincisi "Kadınların giydikleri uzun elbise" iken diğerk tanım "Kafkasya'da yaşayan bir boy veya bu boydan olan kimse"dir. "Çerkes mi?", "Çerkez mi?" sorusu bir netlik kazanmamış olsa da Çerkes halkı kendilerine Çerkes denilmesinden hoşnut kalmamaktadır (KK1, KK2, KK3, KK6, KK27, KK28). Türk Dil Kurumu bu ikilem için Çerkes sözcüğünü uygun bulurken, Kafkas Dernekleri Federasyonu Çerkez sözcüğünü önermektedir. Bu konudaki ikilem hâlen devam etmektedir.

Osmanlı'dan günümüze kadar olan literatürlerde, göçler ve sürgünler sonucunda Kafkasya'dan gelen tüm göçmenler bir üst kimlik olarak "Çerkes" adıyla tanımlanmıştır. Bugün Türkiye topraklarında yaşayan Çerkes kolları; "Adıgeler, Ubıhlar, Abhazlar, Abazinler, Dağıstanlılar, Nogaylar, Çeçenler, Osetler, Karaçaylar ve Balkarlar"dır. Bu kollardan günümüzde Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde de yaşayanlarına rastlamak mümkündür. Söz konusu kolların alt dallarından; "Şapsığ, Abzah, Çemguy, Abaza, Ubuh, Hatukay, Kabartay, Bjeduğ, Besni" Reyhanlı'da hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler (KK6, KK24, KK27, KK34).

#### A. Çerkes Tarihi

*"... ben; yaşlı, yaralı, ben; ne oralı, ne buralı... ben diasporalı,  
Ben; aykırı, kırgın... ben, çok yorgun bir atım."*<sup>1</sup>

Çerkesler, Kafkasya dağlarının otokton (var olduğundan beri orada yerleşik olan) halklarından biridir. Söz konusu halkın yaşadığı "Büyük Çerkes Sürgünü" ise tarihin en acı ve feci sayfalarından biridir. Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarının yaşadığı bu sürgüne, dünyanın en büyük ulusal trajedilerinden biri olarak, soykırım denilebilir (Colarusso, 1991: 256). Kafkas göçleri, "gelen göç" (immigration) değil, "giden göç" (emigration) kategorisine girmektedir. Bir anlamda bu göçün var olması zorla gerçekleştirilmiştir. Kafkasya'da başlayan Rus istilası, Şeyh Şamil'in 1859 yılında Ruslara esir düşmesine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ve sonrasında Ruslar Kafkasya'nın kolonizasyonunu hızlandırarak slavlaştırmak için etnik temizlik politikasını uygulamaya koymuş ve yerli halkı Osmanlı ülkesine göçe zorlamıştır (Temizkan, 2007: 1).

Çerkeslerin konuştuğu dil, bir insanın çıkarabileceği tüm sesleri barındırır. Kafkas dağlarının güzellik, cesaret ve gizemini yansıtan büyüleyici bir kültürleri vardır. Çerkes halkı olmadan Kafkasya, Kafkasya olmadan Çerkesler düşünülemez (Nart, 2014: 3). Tarihi açıdan bölgenin demografik yapısı, Adıge (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Beleney, Kabardey)-Abhaz-Ubıh, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton halklar ile bölgeye sonradan gelip yerleşen halklar olan Turani kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İndo-Germen kökenli bir halk olan Osetlerden oluşmaktadır (Saydam,

<sup>1</sup> Çetin Öner'in "Yorgun bir at için füğ" adlı şiirinden.

1997: 16). Kuzey Kafkasya'da en büyük nüfusa sahip kadim halk olarak Adige-Abhaz-Ubıh grubu kuzeyde Kuban nehri ağzında güneydoğuda, Sunja nehrine kadar uzanan geniş topraklarda yaşamışlardır. Merkezi Kafkasya'daki komşuları, dağlık bölgelerde yaşayan Karaçaylar, Balkarlar ve Osetler olmuşlardır. Doğuda Çeçen ve İnguşlar, daha doğuda İngurlar yaşamıştır. Kuban ve Kuma nehirleri boyunca ve Kafkas dağlarının ötesinde bilinen Abhazy'a da Abazalar yaşamışlardır (Papşu, 2004: 12). Her grup kendi kendilerine yeterli saydıkları dünyaları ile iktifa edince, dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak, adeta bir "kültür mozağı" meydana getirmişlerdir (Saydam, 1997: 16.). Birbirleri ile etkileşimleri sonucunda da antik "Adige-Abaza Maykop" kültürü üzerinde, bu bölgenin insanları, tarih boyunca kader birliği etmiş, sosyolojik süreç neticesinde oluşmuş ortak hayat tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade eden ortak bir "Kafkas Kültürü"nü de yaratmışlardır (Tavkul, 1998: 43). Kafkas halkları aynı yaşantı içerisinde etnik açıdan birbiriyle çok fazla karışmışlardır. Bir bireyin babası Adige, annesi Karaçay, büyük annesi Abazin olabilmektedir. Bu yüzden Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler başladığında Anadolu insanı topluca gelen bu insanlara geniş anlamıyla "Çerkes" tabirini kullanmışlardır (Avagyan, 2004: 20). Anadolu topraklarında diğer topluluklarla harmanlanan Çerkesler, Anadolu insanıyla bir bütün oluşturmuştur.

Çerkes sözcüğü, kimilerine göre antik Yunanca bir sözcük olan ve Kuzeybatı Karadeniz kıyısında yaşayan halkları tanımlamak için kullanılan "Kerke" (Kercetai) sözcüğünün günümüze kadar değişerek gelmiş halidir. Başka bir görüş ise Çerkes sözcüğünün kökeninin Tatarca olduğunu savunur. Bu görüşe göre, 13. yüzyıldan başlayarak Kırım'ı yurt edinen Tatarlar, Zihler olarak bilinen ve Kuzey Kafkasya'da toprağa bağlı yerleşik yaşam tarzı süren halkları "Jarkaz" olarak tanımlamaya başlamıştır. Toprağı işleyen anlamına gelen "Jarkaz" sözcüğünün zamanla Türkçede "Çerkes" veya "Çerkes" haline dönüştüğü öne sürülmektedir (Kaya, 2011: 74-75). 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Çerkes tarihçi Naguma Şora da Çerkes sözcüğünün kökenlerinin Greklerin Çerkesleri adlandırmak için kullandıkları "Kerke" sözcüğünden kaynaklandığını belirtmektedir (Boz, 2010: 28). Ayrıca, Çerkeslerin Tatarlara "toprağı işleyen" adını verdirtecek kadar tarım toplumu olmadıkları, coğrafyanın dağlık ve engebeli olması sebebiyle hayvancılıkla daha fazla ilgilendikleri ifade edilmektedir (Kaya, 2011: 75). Yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlayıp o toprakları vatanı kabul eden Çerkesler Anadolu'ya geldikleri ilk zamanlar daha çok at yetiştiriciliği ile uğraşmışlardır. Kültürlerindeki "şağdı" (at)'yi her nesil önemsemiştir.

### 1. Hatay İli Reyhanlı İlçesi Çerkesleri

Hatay'ın Reyhanlı ilçesi tarihiyle ve bünyesinde bulundurduğu farklı etnik yapıları nedeniyle kültürel olarak büyük bir birikimdir. Reyhanlı daha önceki tarihlerde İrtah adında küçük bir kasaba iken 16. yüzyıldan itibaren göçebe olarak gelen Türkler bu kasabaya yerleşmişlerdir. 1855 yılında da Rumeli'den Kafkas ve Kıbrıs göçmenleri getirilerek kasabaya yerleştirilmiştir. Osmanlı ile Rusların arasında cereyan eden savaş sonrasında yurtlarından göçmek zorunda kalan Çerkeslerden ve diğer Kaskasyalılardan bir bölümü 1878/1879 yılında İskenderun bölgesine gelmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Reyhaniye'nin "Efnir" (bugünkü Bayır) mahallesi, Yenişehir mevkii ve Harran köyü ile Antakya yakınlarında Bedirge ve Dalyan'a yerleştirilmişlerdir. Kendilerine boş arazilerden ve vakıf arazilerden her aileye 7 dönüm olmak üzere sulu

arazi, ev yeri ve bahçe verilmiştir. 1900 yılında Halep Vilâyetinin Harim Kazası'na bağlı nahiye olan Reyhaniye'nin 64 köyü vardır. Daha sonra Reyhanlı ismini alan kasaba 1918 yılında Fransızlar tarafından ele geçirilmiş, bucak statüsü ile yönetilmiştir. 8 Temmuz 1938 yılında Fransız işgalinden kurtarılıp Anavatana katıldığı yıl olan 1939 da ilçe olmuştur (Tekin, 2000: 159; <https://hataytarihii.wordpress.com/ilce/reyhanli/>). Reyhanlı'da bulunan köylerin halkını genellikle Arap aşiret halkı oluşturmaktadır. Reyhanlı ilçesi ve çevresinde Türkmen boyları, Arap aşiretler, farklı mezhep ve kültür gruplarının dışında geçmiş dönemde bu bölgeye yerleştirilen Çerkesler bölge için büyük bir öneme sahiptir. Çerkesler Reyhanlı ilçesi içerisinde ve çevresinde kendi kültürlerini yaşama ve yaşatma çabası içinde olmuşlardır.

Tarihi Çerkes kolları; "Adigeler, Ubıhlar, Abhazlar, Abazinler, Dağıstanlılar, Nogaylar, Çeçenler, Osetler, Karaçaylar ve Balkarlar"dır. Bu kollardan Hatay'ın Reyhanlı ilçesine iskân edileni daha çok Adigeler olmuştur. Adige kollarından Reyhanlı ilçesine yerleşenler Mehmet Yener (KK27)'in ve Uğur Pihava (KK1)'nin verdiği bilgilere göre şunlardır: "Jane, Şapsığ, Abzah, Çemguay, Abaza, Ubuh, Hatukay, Kabartay, Bjeduğ, Besni"dir. Uğur Pihava'nın söylediğine göre Kafkasya'dan göçle bir Kabartay ailesi gelmiş Reyhanlı'da Harran köyüne iskân edilmiştir. Bu ailenin bir erkek ve bir kız çocukları olmuştur. Söz konusu ailenin erkek çocukları Ürdün'e gidince Kabartay aşireti Reyhanlı'da sönmüştür. Hatukay aşiretinin Reyhanlı'da erkek çocukları olmadığı veya olanın da erken yaşta ölmesi sonucu aşiret, Reyhanlı'da soylarını sürdürmemiştir.

## B. Reyhanlı Çerkeslerinde Evlilik

Evlilik; toplumların hukukunun, dininin, örf ve âdetlerinin belirlediği kurallara uygun olarak bir kadın ve bir erkeğin yeni bir aile oluşturmasıdır. Dilimizde evlenme veya evlendirme terimleri, evlenen erkek veya kadının ayrı bir yuva ve aile kurması anlamına gelir. Her toplumun kendine ait farklı evlilik kuralları ve merasimleri vardır. Ancak hepsinin amacı ve ortak noktası yeni bir aile kurmaktır. Bu nedenle evliliğin hem bireysel, hem de toplumsal boyutu vardır. İnsanlar, içinde buldukları toplumların kurallarına göre evlenmek zorundadırlar. Evlilik, birey için hayati önem taşır. İnsanın hayatındaki en önemli dönüm noktalarından birisi evliliğdir. Her toplumda eş seçiminde ve tercihinde çeşitli kıstaslar belirlenmiştir. Bu kıstaslara bakıldığında kadında ve erkekte soy, sop, aile, ekonomik durum, fiziki güzellik (kadında), dinî inanç ve meslek gibi özellikler aranmaktadır. Ayrıca bu özelliklerin yanında kırsal bölgelerde kadınların çalışkanlığı, iş becerileri, el becerileri, misafir ağırlama, hizmet ve saygı gibi özellikler önem taşırken erkeklerde çalışkanlık, dürüstlük ve güvenilirlik aranır (Gelenekten Geleceğe, 2009: 128-129). Genel olarak aile kavramı ile farklı soylardan gelen ve birbirleriyle kan bağı ilişkisi olmayan, genellikle özel ve ayrı bir konutta kendi çocuklarıyla oturan bir erkekle bir kadının oluşturduğu birim kastedilir. Aile, sosyal grupların tabii ve en ilkini teşkil eder (Türkdoğan, 1991: 25). Evlilik, karşılıklı dayanışmanın sağlanmasını, birlikteliği, bunlardan da önemlisi neslin devamını sağlayan bir ilişki biçimidir. Aynı zamanda evlilik; toplumlarda farklı yapılar gösterebilen, aile kurmayı ve türün devamını sağlayan iki insanın kalıcı bir beraberlik için bir araya gelerek oluşturdukları, birbirlerine ve çocuklarına karşı ortak sorumluluklarını yerine getirmeye söz verdikleri, birbirine bağlı sistemlerden oluşan evrensel bir kurumdur (Yalçın, 2014: 250). Evlilik insan gruplarının yaşantıları boyunca

uyguladıkları ve geliştirdikleri sosyal öğelerle yüklü bir kavramdır. Kültürler arası farklılık göstermesi sosyal öğelerin değişik kültürler içinde oluşması ve farklı değer yargılarıyla yüklü olmasıyla açıklanabilir. Toplumlar kimin kimle, kaç eşle veya hangi koşullar altında evleneceğine dair bir takım kurallar yaratmıştır. Çok değişik uygulamalar olmakla beraber evlilik, esas itibarıyla toplum tarafından onaylanan kadın ve erkek ya da kadınlar ve erkekler arasında yaratılan bir ilişki türünü karakterize etmektedir (Gökçe, 1978: 7). Evlilik toplumun devamlılığı ve yeni nesillerin oluşması bakımından hayatın bir parçasıdır. Bu bakımdan her toplumda olduğu gibi Çerkes toplumu da evliliğe çok önem vermektedir.

Geleneksel Çerkes yaşamında aileden sokağa, misafirlikten yardımlaşmaya, düğün ve eğlenceden yas törenlerine, iş yaşamından halk meclislerine kadar insanların birlikte olduğu her alanda “*Xabze*” (Khabze) adı verilen yazılı olmayan yaşanarak kuşaktan kuşağa aktarılan ve dünya halklarınca da bilinen belirli kurallarla düzenlenmiştir (Aslan vd, 2011: 24). Geleneksel Çerkes toplumu örgütlü bir toplumdur. İki kişinin birlikte herhangi bir iş yapması söz konusu olduğunda bunlardan biri “*Thamade*” (önder/başkan) diğeri “*Guadze*” (yardımcı) olur. (Aslan vd, 2011: 24). *Thamade*: Tanrı tarafından beğenilen ve takdir edilen insan anlamındadır. Bir topluluğa *Thamade* olacak kişide herkesin saygısını kazanmış olmak, kuralları ve töreyi bilmek ve uygulamak, dikkatli, zeki olmak ve pratik düşünebilmek, cemiyete hitap edebilmek yaşlı olmanın yanında aranan niteliklerdi (KK1, KK2, KK6, KK12). *Thamadeleri*, her toplulukta, o topluluğun saygı duyduğu, düşüncelerine kıymet verdiği, fikir danıştığı yerel önderler şeklinde tanımlamak doğru olacaktır. Geleneksel Çerkes düğünleri, *xabze*'nin koyduğu kurallar çerçevesinde düğün için toplanan halkta en yaşlı “*thamade*” ve onun yardımcısı “*guadze*” tarafından idare edilmektedir.

Dünyanın her yerinde evlenme kültürüne bağlı olarak belli kurallar ve kalıplar çerçevesinde pek çok uygulama ve pratiklere sahne olmaktadır (Bakırcı, 2018: 2). Ailenin devamı için gerekli olan evlilik, Çerkeslerde de kendine has özellikleri barındırmaktadır. Evlenip aile kurmayı çok önemseyen Çerkesler, yakın akraba evliliklerinin hoş görülmediği ender Müslüman toplumlarından biridir. Bu toplumda evlenenler aynı sınıftan olmalıdır. Bir gelenek olarak erkek, sosyal sınıfına göre, evleneceği kız için mehri kayınbabasına-kaynanasına verirken erkeğin şerefiyle doğru orantılı olan bu mehir kısmen nakit para, at, sığır, silah, vb. olabilir. Bir Çerkes ailesinde damat iç güveysi alınmaz damat ile kayınpeder arasında bir mesafe vardır (Met, 2002: 279-280). Çerkesler de evlilik olgusu, evlilik öncesi hazırlıklar, düğün ve düğün sonrasında gerçekleştirilen kendi kültürlerine özgü olgular üzerine kuruludur. Çerkeslerde aile terbiyesi, “*kaşenlik*” ve akraba dışı evlilik son derece önemlidir.

Çerkesler etnik kimliklerini korumak ve devamlılığını sağlamak için daha çok içe kapalı bir topluluk olmayı tercih etmişlerdir. Hatta evlilik tercihlerini kendi kimliklerinden olanlardan yana kullanmış bunu da bir üst boyuta taşıyarak evlenilecek kızın ya da erkeğin kendi sülalelerinden olmasına ehemmiyet verilmiştir. Çerkes geleneklerinde başka uluslardan kız almaya ve başka uluslara kız vermeye pek fazla rastlanmamaktadır. Çerkeslerin evlenme geleneklerinde “*Yeplixi kaşe, depleyi yet*” yani “*Aşağı bak al, yukarı bak ver.*” kuralı esastır (KK1, KK6, KK17, KK25, KK27).

## 1. Evlilik öncesi

Evlilik, insan hayatının önemli geçiş dönemlerindedir. Toplum hayatında kültürel öğelerin en yoğun yaşandığı sosyal hayat alanlarından birisini teşkil eder. Evliliğin temelini oluşturan aile ve aile kurmayla ilgili ritüellere, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde bile rastlanır. Tören ve ritüeller, bağlı bulunduğu kültürün kuralları ve kalıplarına uydurularak gerçekleştirilir. Evlenme hadisesi tören, töre, âdet, gelenek, görenek ve inanmalar bakımından zengin bir tablo çizer (Çopuroğlu, 2000: 164). Yaşamın ikinci geçit dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli olay gözüyle görülmüştür. Ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir nitelik kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir. Öte yandan, toplumların tarihsel boyutları, ekonomik yapıları, yerleşim düzenleri, üretim ilişkileri yani kısaca kültürleri, evlenme biçimlerini de belirlemektedir. Her toplum ya da her grup, kendi yapısına uygun evlenme biçimlerini yeğlerken yapısına aykırı düşecek olanları da önlemeye çalışmaktadır (Örnek, 2000: 185; Artun, 2010: 147; Türkan, 2015: 445). Sevginin, saygının ve dayanışmanın temelini atılmasıyla meydana gelen evlilik ülkeden ülkeye, ilden ile değişiklik gösterdiği gibi aileden aileye de değişiklik göstermektedir.

Yeni bir hayatın, yuvanın kurulacak olması dolayısıyla Çerkesler evliliğe titizlikle eğilmektedirler. Bunu yaparken de bütün kuralları *Xabze*'den almaktadırlar. *Xabze*, yazılı olmayan kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü kurallardır (KK1, KK6, KK10). Hayatın her aşamasını kapsayan bu sözlü kurallar evlilik ritüellerinde neyin nasıl olması gerektiğini de açıklamaktadır. Çerkeslerde evlilikle ilgili konuların büyüklerle, anne ve babayla açıkça konuşulması ayıp sayılmaktadır (KK18, KK21, KK25, KK27). Bütün ilişkiler; arkadaşlar, yengeler veya eniştelere aracılığıyla yürütülmektedir. Evlenmeye karar veren kız veya erkek, aracılarla bunu anne babasına bildirir. Düğüne kadar bütün süreç olumsuz sonuçlanması ihtimaline karşı mümkün olduğu kadar gizli yürütülür. Erkek tarafının büyükleri toplanarak (kız isteme) için gidecek heyeti belirler. Bu heyette genellikle, kız tarafında sözü geçecek aile büyükleri (amcalar) dayı tarafından biri veya babanın arkadaşları yer alır (KK11, KK12, KK13, KK17). Belirlenen heyet içerisinde ne damat ne de damadın babası bulunmamaktadır. Bununla birlikte kızın babası da kız isteme töreninde bulunmamaktadır. İlk isteme de hemen evet denilmez büyüklere de soralım diyerek gelen heyetten zaman istenir ve daha sonra olumlu ya da olumsuz cevap erkek tarafına haber verilir. Cevap olumsuz olduğu takdirde haber doğrudan erkek tarafına değil de yakın akrabalarına söylenir (KK1, KK2). Kız tarafının cevabı olumlu olduğu takdirde erkek tarafı gelerek ayrıntılar görüşülür ve bu saatten sonra kız babasına görünmekten çekinir (KK11, KK12, KK13).

Geleneksel olarak Çerkeslerde erkek, sosyal sınıfına göre, evleneceği kız için "vase"yi (başlık) kayınbabasına veya kaynanasına verir. Erkeğin şerefiyle doğru orantılı olan bu "vase" kısmen nakit para, at, sığır, silah gibi şeyler olabilir (Met, 2002: 280). Evliliği ciddi şekilde düşünen gençler kendilerinden büyük ya da küçük bir akrabasına

bu durumu söyleyerek kendisine bu konuda yardım etmesini ister. Böylece toplantılarda, düğünlerde gençlerin birbirini daha yakından tanması için küçük oyunlar tertip edilir.

Çerkes toplumunda evlilik, uzun bir süreci gerektirdiği için birbirini tamamlayan değişik aşamalardan oluşur. Bu aşamalar arasında “*kaşenlik*” (bir tür flört) denilen kurumun özel bir yeri vardır (Altın ve Gümüş, 2011: 28). Bugün de bir evlenme aracı olarak süren *kaşenlik*, *xabze* kuralları içinde, birbirinden hoşlanan genç kız ve erkekler arasındaki arkadaşlık ilişkisine denmektedir. Gençlerin birbirini tanması için oyunlarda oynanır ki bunlardan biri “*psetluh*”tur. “*Psetluh*”, gençlerin güzel sözlerle birbirlerini tanımalarına, birbirleriyle sohbet etmelerine verilen addır (Serbes, 2016: 140). *Psetluh*, bir kız ve bir delikanlının tiyatro biçiminde söyleşisinden oluşan bir nevi flörttür.

## 2. Evlilik Anı

Çerkesler genel anlamda, gelenek ve yaşam biçimlerinde Türkiye’deki diğer toplumlardan daha geniş ve özgürdürler, onlarda “*söz kesilmez*”, genç kız ve erkekler çevrelerinde “*göz gezdirip*” en uygununu araştırırlar. Genelde Lazlardan, Türklerden veya Kürtlerden daha geç evlenirler (Demirkan, 1992: 42). Evlilik yaşı genelde 25-30 arasındadır. Evlilik yaşının geç olması ile ilgili Çerkes atasözü de mevcuttur ve o şöyledir: “*Köpek niteliklerini üç yaşında, at dokuz yaşında, erkek otuz yaşında gösterir.*” (KK6, KK24, KK25, KK26). Çerkeslerde evlenme yaşının yüksek olmasının bir nedeni geleneklere göre büyük kardeşin evlenmeden küçüğünün evlenememesindedir. Bir diğer nedeni ise eşlerin olgunluğa erişmesini bekleme ve üstlendiği aile yükünün sorumluluğunun önemli görülmesindedir (Eser, 1996: 77-78). Bununla birlikte Çerkeslerde görücü usulü evliliğe çok az rastlanmaktadır.

Nikâh gelinin anne ve babasının evinde yapılır. Nikâh törenine damat ve gelin katılmaz, kendi adlarına vekil tayin ederler. Nikâhta hoca ve damatla gelinin vekillerinden başka şahitler hazır bulunur. Tören ayakta yapılır. Bu tören sırasında mutlaka şapka giyilmesi eski bir gelenektir ancak günümüzde bu gelenek uygulanmamaktadır. Nikâh töreninde oyunlar, başka eğlenceler olmaz. Nikâh kıyıldıktan sonra sofraya kurulur, gençler için, akrabalık için iyi dileklerde bulunulur (KK1, KK2, KK3, KK6, KK12). Düğün erkeklerin ve kızların katılımı ile olur. Damadın babası düğüne katılmaz. Damat ve gelin de düğüne katılmaz. Düğünlerde erkekler ve kızlar aşırı hareketlerde bulunmazlar. Figürlerde gösterişe gidilmez. İncelik, ustalık ve estetik esastır (Bağ, 2001: 111-112; KK13, KK17, KK23). Çerkes kültüründe, gelin alma düğünü denilen “*Nıseşe ceug*” ile “*delikanlı düğünü*” olmak üzere iki tür düğün vardır. “*Delikanlı düğünü*”, misafir gelen birini onurlandırmak ya da eğlence amacıyla daha çok gençler arasında yapılır (KK6, KK13, KK17). Gençler, bayanları toplar ve düğün yaparak kendi aralarında eğlenirler. Orada gençler bir araya gelirler. Bu düğünlerde katı kurallar mevcut değildir ve bunlar daha çok eğlenceye dönük düğünlerdir (KK1, KK2, KK3, KK4, KK5).

Gelin alma düğününde yani “*Nıseşe ceug*”de ise, gelinin bulunduğu yere gidilerek gelin getirilir. Gelin alma olayı özellikle kış dönemlerine, işsiz zamanlara denk getirilir ki, uzun uzun eğlenilsin. Kadın, Çerkes toplumunda çok saygıdeğerdir bu yüzden nazlandırılır. Hele genç kızlar daha çok nazlandırılır. Esasında çağrılmadan, buyur edilmeden genç kız düğüne katılmaz (KK1, KK2, KK6, KK13, KK25, KK26,



<http://www.kaffed.org/bilgi-belge/soylesiler/item/302-dugunlerimiz-uzerine.html>).

Çerkesler de gelin almaya gidenler bunu bir tören mahiyetinde görür ve her şey bir düzen içinde gerçekleşir. Gelini almaya gidenler;

*“Babası Zihajaque idi.*

*Eeeeyyyeehhh*

*Oğlu Kerekane idi şarkı yazardı*

*Eeeeyyyeehhh yooh, ravri navri*

*Kendisi yağız bir atın üzerindeydi*

*Eeeeyyyeehhh yooh, ravri navri*

*Boynunda qudas asılı olarak savaşıyor*

*Eeeeyyyeehhh yooh, ravri navri*” türküsünü söylerler (KK12, KK13, KK14, KK15, KK28, KK29, KK30). Gelin evinden alınıp kendi evine getirilir ve bir odaya yerleştirilir. Düğün bitene dek gelin o odadan ayrılamamaktadır. Bu esnada damatta kendi evinin dışında bir eve götürülür ve oda düğün bitene kadar o evin oğlu, misafiridir (KK16, KK17, KK18, KK19). Oyun amacıyla damadı kaçırmakta görülmektedir ki bu olduğu takdirde damadı himayesine alan aile için söz konusu olay onur kırıcı bir olgu olmaktadır (KK1, KK2, KK3, KK4, KK1, KK13, KK17).

Düğünü ‘*Hatyakoe*’ denilen bir yönetici idare eder. Oynayacak kızı ve delikanlıyı o çağırır. Her şey bir düzen ve disiplin içinde gider (KK21, KK22, KK23, KK24, KK25, KK26, KK27). Düğünlerin müzik aletleri “*mızıka, akordeon ve phaç’iç*”dir. “Phaç’iç”, tempo tutmaya yarayan tahtadan alettir (KK1, KK2, KK10, KK12, KK13). Düğünlerde erkekler ve kızlar, aşırı hareketlerde bulunamazlar. Akrobatik hareketler hoş karşılanmaz. Oyun tarzına bakılarak oynayanın kişiliğini ve görenek düzeyini anlamak mümkündür (Bağ, 2001: 111; KK1, KK2, KK6, KK27). Çerkes kültüründe halkın toplumsal rollere ve normlara uygun hareket etmesi gerekmektedir. Düğün eğlencesinden sonra dağılan misafirler düğünün son günü yani genelde üçüncü günü son kez tekrar toplanırlar (KK26, KK27, KK28).

### 3. Evlilik Sonrası

Düğün bitene kadar bir odada kalan gelin “*gelin çıkarma düğünü*” ile ev halkının içine getirilir ve evin bir parçası olduğu duygusu hissettirilir (KK18, KK19, KK24, KK25, KK30). Evin en yaşlısı “*thamades*” gelin topluluğa karışınca ona; “*Bu eve gelen gelinin nasibi, kısmeti güzel olsun, tavuk gibi hoş sesli, kuzu gibi hoş sesli, iyi at gibi meşhur, cins köpek gibi açık sözlü olsun.*” diye dua eder (KK13, KK14, KK15, KK16, KK17). Bu duanın ardından ‘*hatyakoe*’ler;

*“Vay gelinim gelinim çalışkan gelinim*

*Kırmızı altınları dikiyor*

*Evin tek oğlu seni aldı, seni alan gençle uyumlu ol*

*Güzel kaynanalarını da sev*

*Allah sana kaynananla uyumlu gelin olmayı nasip etsin.*” diye dua ederler ve orada bulunan herkes alkışlar (KK1, KK2, KK13, KK17, KK27, KK28).

Çerkeslerde yüz görümlüğü âdeti yoktur. Gelin eve gelir gelmez kayın pederi servetine göre at, besili hayvan ya da toprak hediye eder (KK18, KK19, KK21, KK22). Bununla beraber ne kayınpeder, ne de kayınvalide geline görünmediği gibi gelinde eşiyile beraber aynı ortamda bulunmaz (KK1, KK2, KK3, KK4, KK5). Ertesi sabah gelin artık kızlara özgü elbiselerini çıkarır ve kadın elbisesi giyer. Çıkardığı elbiseleri kocasının akrabasından olan kızlara hediye eder (KK27, KK28, KK29, KK30).

Gelin kayınpederinin, kayınvalidesinin, büyük kayınbirader ve kocasının amcalarının ismini söyleyemez. Kayınpeder ve kayınvalidesinin ismi söylendikçe hürmeten ayağa kalkar. Gelin kocasının ismini söyleyemez. Kendi seçeceği farklı bir isim veya eşinin aile ismiyle hitap eder. Tüm bu ritüeller Çekez kimliğinin somutlaşmış hali olmasına karşın günümüz modern toplumlarında bu ritüellerin yavaş yavaş da olsa ortadan kalktığını söylemek mümkündür (Eser, 1993: 77-78). Çerkes gelinlerinin çok zorluk çektiği, yıllarca rahat hareket etmediği diğer çevrelerce söylene de bu gerçeği yansıtmamaktadır.

## SONUÇ

Kafkaslar geçmişte olduğu gibi günümüzde de büyük öneme sahip coğrafyalardan biridir. Tarihte birçok medeniyet Kafkasya da yaşamış ve bu bölgeyi egemenliği altına almak istemiştir. Bütün bu çabalar sonucunda yerli halk sürgüne gönderilmiş onlardan kalan topraklara Rusya yerleşmiştir. Sürgün ile Anadolu topraklarına gelen Çerkesler bin bir zorlukla hayatta kalmaya, varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır.

Her millet değişen dünya koşullarına karşın kendi kültürlerini muhafaza etme gayesi içinde olmuşlardır. Tarih boyunca birçok sıkıntı yaşayan ve en sonunda da vatanlarından olan Çerkesler de kendilerine yeni vatan seçtikleri Türkiye’de varlıklarını, kültürlerini, dillerini korumak ve sürdürmek için çabalamışlardır. Etnik kimliklerini *xabze* (sözlü konun) ile koruyan Çerkesler bunu Çerkeslerde yüz yıllardır çok büyük caydırıcı özelliği bulunan *‘ayıptır’* ile yapmışlardır. Çerkeslerin ayıp işleyenlere karşı toplumdan dışlama yaptırımı uygulamaları dolayısıyla, ayıp karşılanan davranışların yapılmaması adına bireyler her zaman dikkatli ve ölçülü olmuştur. Çerkeslerin kendi içindeki bu yaptırımlarının etkinliği on dokuzuncu yüzyıla kadar hapisaneyeye sahip olmayan bir millet özelliğini kazandırmıştır.

Birçok kültürde olduğu gibi Çerkes kültüründe yaşamın devamlılığını sağlayan ve hayatın dinamikliğini ayakta tutan evlilik çok önemlidir. Çerkeslerde kültür denildiğinde akla hiç şüphesiz Çerkes düğünleri gelmektedir. Kültürel aktarım bakımından Çerkesler düğünlerine ehemmiyet vererek geleneklerini canlı tutmaya çalışmaktadırlar. Çerkeslerde içten evlilik özendirilmektedir ki bunun sebebi kendi kültürlerini devam ettirmektir. Çerkesler evliliğin her aşamasında; “evlilik öncesi, evlilik anı ve evlilik sonrası”nda belli ritüelleri uygulamaktadırlar ve bu ritüeller Çerkes düğünlerinin olmazsa olmazıdır. Çerkeslerde gelenek olarak kız kaçırma da yaygındır ve bu hiçbir aile tarafından abes karşılanmamaktadır. İstenilen kız verilmediği takdirde

kaçacağı aile fertleri tarafından bilinir. Söz konusu durumu engelleyici hiçbir önlem alınmaz.

Etnik kimliklerinin yanı sıra renkli yaşamlarıyla tanınan Çerkesler, zorunlu göç sonrası Türkiye'nin değişik illerine dağılmış ve gittikleri yerlerde köyler kurmuşlardır. Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde yüz yıldan daha fazladır yaşamlarını idame ettiren Çerkesler'in söz konusu renkli yaşamlarından bir kesit olan evlilik olgusu aşamalar halinde çalışmada verilmeye gayret gösterilmiştir. Bölge de yaşayan diğer topluluklardan farklı gelenek ve adetlere sahip oldukları gözlenerek kayıt altına alınmıştır.

### KAYNAK KİŞİLER

Kişi Kodu	Adı – Soyadı	Doğum Tarihi/ Doğum Yeri	Mesleği
KK1	Uğur PİHAVİ	05.06.1959/Hatay	Emekli
KK2	Sevda PİHAVİ	02.03.1960/Hatay	Ev Hanımı
KK3	Müfide VURAL	06.08.1961/Hatay	Ev Hanımı
KK4	Yelmiz HATTIK	15.06.1975/Hatay	Hemşire
KK5	Servet APİŞ	09.04.1943/Hatay	Emekli
KK6	Sabite PİHAVA	24.03.1942/Hatay	Ev Hanımı
KK7	Mezago AHLAS	21.07.1976/Hatay	Hemşire
KK8	Neris AHLAS	06.08.1997/Hatay	Öğrenci
KK9	Mehmet AHLAS	25.12.1974/Hatay	Memur
KK10	Nazmiye ERKUŞ	05.09.1965/Hatay	Ev Hanımı
KK11	Ayten KUVAS	09.10.1961/Hatay	Ev Hanımı
KK12	Gülbahar HATTUK	26.12.1964/Hatay	Ev Hanımı
KK13	Cihan(Jeyhan) KUVAS	08.04.1955/Hatay	Ev Hanımı
KK14	Semiha KUVAS	17.01.1952/Hatay	Ev Hanımı

KK15	Güner KUVAS	11.11.1957/Hatay	Ev Hanımı
KK16	Aydın Tuncer GÜNEŞKO	05.09.1978/Hatay	Öğretmen
KK17	Semira Hatam KÜBLÜ	18.09.1941/Hatay	Emekli
KK18	Güler KANŞAT	09.04.1975/Hatay	Öğretmen
KK19	Fethi KANŞAT	02.09.1971/Hatay	Memur
KK20	Hüseyin ÇİRKİN	23.08.1977/Hatay	Esnaf
KK21	Müberra ÇİRKİN	02.05.1978/Hatay	Ev Hanımı
KK22	Hanifi HATUK	09.01.1940/Hatay	Emekli
KK23	Nesrin HATAM	14.11.1961/Hatay	Ev Hanımı
KK24	Saffet HATAM	17.10.1956/Hatay	Emekli
KK25	Sabriye KÜBLÜ	05.11.1962/Hatay	Ev Hanımı
KK26	Nurten KÜBLÜ	20.12.1962/Hatay	Ev Hanımı
KK27	Mehmet YENER	06.01.1954/Hatay	Emekli
KK28	Ayşe YENER	01.09.1957/Hatay	Emekli
KK29	Mehmet Ali EMİRHAN	28.12.1953/Hatay	Emekli
KK30	Saadet EMİRHAN	20.10.1955/Hatay	Emekli Öğretmen

## KAYNAKLAR

ALTIN, Gülizar; GÜMÜŞ, Meryem (2011), *Çerkeslerde Kaşenlik Âdeti Üzerine Bir İnceleme: Eskişehir Örnelemi*, TÜBİTAK Projesi, Bursa.

ASLAN, Cahit, Sefer E. Berzeg, Murat Papşu, vd. (2011), *Biz Çerkesler*, Kafkas Dernekleri Federasyonu, Şubat, Ankara.

AVAGYAN, Arsen (2004), **Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler**, (ter. Ludmillan Denisenko), (haz. Yasemin Gedik), Belge Yayınları, İstanbul.

BAĞ, Yaşar (2001), **Çerkeslerin Dünü Bugünü**, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara.

BAKIRCI, Nedim (2018). "Dede Korkut Kitabı'nda ve Halk Hikâyelerinde Evlilik", **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:6, Sayı:15, s.1-20.

BOZ, Erdoğan (2010), **Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

COLARUSSO, John (2009), "People of Caucasus", **Encyclopedia of Cultures and Daily Life**, (Ed) Pepper Pike, Eastword Publications, USA, (1).

COLARUSSO, John (2009), "People of Caucasus", **Encyclopedia of Cultures and Daily Life**, (Ed) Pepper Pike, Eastword Publications, USA, (1).

DEMİRKAN, Renan (1992), **Üç Şekerli Demli Çay**, (Çev. M. Kemal Okan), Real Yayınları, İstanbul.

ESER, Mehmet (1996), **Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Kültürel Değişme**, Kaf. Der. Yayınları, Ankara.

**Gelenekten Geleceğe Örf ve Âdetlerimiz** (2009), Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.

GÖKÇE, Birsen (1978), Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:1, Aralık, s.7-21.

KAYA, Ayhan (2011), **Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MET, İzzet (2002), **Kafkas Tarihi I**, (Çev. F. Huvaj), Adıge Yayınları, Ankara.

NART Dergisi (2014), Mayıs, s. 3.

PAPŞU, Murat (2004), **Vatanından Uzaklara**, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul.

SAYDAM, Abdullah (1997), **Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SERBES, Nahit (2012), **Yaşayan Efsane Xabze**, Phoenix Yayınları, Ankara.

SERBES, Nihat (2016), **Benim Yolum Xabze**, Phoenix Yayınları, Ankara.

ŞEŞEN, Ramazan (1985), **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

TAVKUL, Ufuk (1998), İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri, **Kırım Dergisi**, S. 25, s. 43.

TEKİN, Mehmet (2000), **Hatay Tarihi -Osmanlı Dönemi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

TEMİZKAN, Abdullah (2007), Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskânı, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Pamukkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli.

TÜRKDOĞAN, Orhan (1991), **Aile Sosyolojisi Modeli-Türk Aile Ansiklopedisi**, C.1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

TÜRKAN, H. Kürşat (2015), Hatay Yöresi Arap Alevileri Folkloru, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Isparta.

YALÇIN, Hatice (2014), Evlilik Uyumu ile Sosyodemografik Özellikler Arasındaki İlişki, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, *Journal of Research in Education and Teaching*, Şubat 2014, Cilt:3 Sayı:1.

## ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://hataytarihii.wordpress.com/ilce/reyhanli/> (Erişim Tarihi: 30.03.2019).

<http://www.kaffed.org/bilgi-belge/soylesiler/item/302-dugunlerimiz-uzerine.html> (Erişim Tarihi:30.03.2019).

<http://adigeviz.blogcu.com/cerkezlerde-toplanti-geleneqi/3036299> (Erişim Tarihi:30.03.2019).

<http://www.kaffed.org/kultur-sanat/siir/item/1641-yorgun-bir-at-i%C3%A7in-f%C3%BC%C4%9F.html> Erişim Tarihi: 30.03.2019).

## RESİMLER



**Resim 1:** Düğünlerde kullanılan müzik aleti phaç'ıç.



**Resim 2:** Phadarp: Abaza ve Adıgelerin kullandığı ritim aleti. Yaklaşık 40 cm boyunda sopalarla büyük bir tahtaya vurarak ritim tutulur.



**Resim 3:** Çerkeslerde gelin çıkarma.



**Resim 4:** Çerkes oyunu kafe.